

No vintecinco aniversario do Instituto da Lingua Galega. Entrevista con Antón Santamarina

Henrique Monteagudo

En 1971 fundábase o Instituto da Lingua Galega no seo da Facultade de Filosofía e Letras da Universidade de Santiago de Compostela. Deste xeito, o noso país dotábase dunha institución pública destinada especificamente á investigación, estudio e divulgación do idioma propio, un organismo que practicamente carecía de precedentes na historia de Galicia. Este ano cúmprense vintecinco anos do evento, e con tal motivo o Instituto ten convocado un Congreso Internacional sobre a Lingua Galega que se celebrará no mes de setembro, con participación de sobranceiros especialistas de Galicia, Portugal e o resto de Europa. A celebración do aniversario ofrece un bo pretexto para reflexionar sobre o camiño andado polo Instituto neste período. Ningunha persoa podería facelo mellor ca o seu antigo Secretario e actual Director, Antón Santamarina Fernández, laborioso e infatigable traballador do I.L.G. desde o primeiro momento, e unha das figuras máis representativas non só do propio Instituto, senón da Lingüística Galega actual. Nado hai cincuenta e catro anos nas montañosas terras da Fonsagrada, o compromiso deste sisudo catedrático de Filoloxía Románica da Universidade compostelá co idioma galego vén de moi lonxe, desde a súa implicación aló nos anos sesenta na Asociación Cultural O Galo, que chegaría a presidir, e nos nosos días levouno á Vice-presidencia do Consello da Cultura Galega. O seu labor científico arredor do galego despregouse en eidos tan variados coma os estudos gramaticais, a elaboración de materiais didácticos, a regulación normativa do idioma, a recollida e divulgación do cancionero popular ou a fixación da toponimia do país. Trátase dun labor calado, alimentado por unha insaciable ansia de coñecemento, por unha constante inquie-

danza intelectual e por un rexo espírito de servicio ó país. A trascendencia do labor de Antón Santamarina non se mide soamente co relato dos longos anos que destinou á docencia universitaria, cos múltiples estudos que publicou e deixou de publicar, cos servicios que prestou desde os diferentes cargos que se lle confiaron. Non menos importante son a súa función orientadora de traballos e investigacións de moi diverso tipo, o seu apoio a innúmeras iniciativas, o seu exemplo de honestidade e rigor intelectual e humano.

Sabemos que A. Santamarina se sentirá incómodo coas anteriores gabanzas (como de feito se sentiu cando lle propuxemos realizar esta entrevista) pois aborrece a publicidade e refuga as trivialidades da vida social; endebén, estamos seguros que as aceptará de bo grao, na íntima convicción de que son tan sinceras como merecidas. Precisamente por iso, a entrevista que reproducimos a seguir xirará arredor do traballo da institución que dirixe e dos problemas do galego e non da súa persoa. Así e todo, o lector atento non deixará de percibir no trasfondo das súas palabras o latexar dun intenso apego ó país e ó idioma, soamente igualado pola fondura dunha sabedoría acugulada con longos anos de estudio, de reflexión e de indesmaiábel entrega ó seu traballo.

—Imos falar con Antón Santamariña sobre o Instituto da Lingua Galega (I.L.G.) co gallo do vixésimo quinto Aniversario da súa fundación. Antes de nada, sería interesante que percorresemos brevemente a historia do I.L.G.

—O I.L.G. naceu como un servicio paralelo do Departamento de Filoloxía Románica, como un organismo con entidade capaz para poder xestionar algún tipo de recurso que a través do Departamento de Filoloxía Románica non era posible facer. Daquela existía a Fundación Penzol, existía a fundación Fingoi (hoxe extinta, creo), existía a Fundación Barrié, e a través delas canalizouse un determinado tipo de axudas. Estas contribucións, nun principio, destinábanse fundamentalmente á recolleita de léxico galego mediante enquisas polo país, pero aquilo acabou cristalizando despois na elaboración do Atlas Lingüístico Galego. Naquela primeira etapa traballaban uns poucos bolseiros que se dedicaban fundamentalmente a engrosar o ficheiro lexicográfico do Instituto. Máis adiante, o traballo do I.L.G. derivou tamén cara á normalización do galego. Había unha Lei de Educación que permitía timidamente a presenza do galego dentro do ensino de maneira experimental. Entón, desde o propio Instituto e a través do I.C.E. organizáronse bastantes cursos de galego en moitos sitios, especialmente dirixidos a mestres. Eu lembro un con moitísimo entusiasmo o primeiro, no que participaron Paco Martín, Valentín Arias e algúns inspectores galeguistas que había naquela época. Por iso, tamén se contemplou a necesidade de

ANTÓN SANTAMARINA

elaborar manuais de ensino do galego, dos que carecíamos totalmente. Daquela época (1971 ou 1972) é o primeiro manual de galego. Realmente xa existían a gramática de Saco y Arce e a gramática de Lugrís Freire, pero estaban moi anticuadas, porque a de Saco era do século pasado, a última edición da de Lugrís era do ano 1932 (aínda era posible atopala por aquí nas librerías de vello). A edición da gramática de Carballo Calero estaba recente. Pero estas gramáticas que non estaban dedicadas ó ensino práctico, senón máis ben a dar unha noticia do galego, non eran métodos de aprendizaxe do idioma. Así que sucesivamente, en tres anos, publicamos (colectivamente) aqueles tres manuais, os *Galego 1, 2 e 3*.

—*Quizais falando destes tempos vellos non fose ocioso lembrar cal era a situación dos estudos sobre o galego e tamén cal era a situación do estudio do galego na Universidade.*

—Naquela época a situación do galego era, desde o punto de vista do coñecemento científico, moi cativa. Un pouco máis adiante, cando eu xa era máis profesional no meu terreo, cando cheguei a manexar bibliografías científicas románicas, por exemplo os traballos de Jud sobre romanística, descubrín que o que podía coñecer un romanista estranxeiro como o propio Jud ou como Jaberg ou como Rohlf s a propósito do galego eran xustamente esas dúas obras que acabo de mencionar, a gramática de Lugrís, a gramática de Saco y Arce e os dicionarios de Cuveiro e de Valladares; e aí acababa todo o coñecemento que dos Pirineos para aló, realmente do Bierzo para aló, tiñan da lingüística galega; o traballo de Vicente García de Diego tamén se mencionaba, pero moi pouco.

—*¿E en Portugal?*

—En Portugal tamén era moi escaso o coñecemento sobre o galego, practicamente nulo. Cítase moitísimas veces unha frase de Dámaso Alonso na que aínda nos anos 60 se queixa do “atraso increíble” da lingüística galega. Realmente estaba absolutamente todo por facer. Por non saber, nin sequera sabíamos cales eran as grandes liñas da constitución dialectal do galego; non había máis que as fronteiras da gheada e do seseo que trazara no ano 1945 Alonso Zamora Vicente cunhas enquisas algo arcaicas; do resto non se sabía case nada.

—*Máis ou menos ó mesmo tempo que se creou o I.L.G. tamén se constituíu a Cátedra de Lingüística e Literatura Galegas, ¿non si?*

—Efectivamente. No ano 1963 creárase na Universidade de Santiago a Sección de Filoloxía dentro da Facultade de Filosofía e Letras, como unha sección paralela á de Xeografía e Historia, que era a que tiña tradición aquí. Nun principio eran estudos exclusivamente de Hispánicas, destinados a obter unha Licenciatura en Filoloxía Española. Nesta sección, nos

cursos de cuarto e quinto, estableceuse unha clase obrigatoria de lingua e outra de literatura galegas que comezou a dar Carballo Calero. Naquela época Carballo estaba en Fingoi, en Lugo, na escola privada e cando se implantou aquí a Lingüística Románica con esa licenciatura en español, trouxeron a Carballo Calero de Lugo e foi el quen se encargou das clases de lingua e literatura galegas naquela fase inicial. Naquela primeira fase, na carreira de Filoloxía, o galego eran dúas materias entre trinta.

—*Nestes momentos dos primeiros pasos do I.L.G., ¿cal foi a acollida que tivo? Refírome tanto ó nivel oficial da Universidade coma ós ambientes galeguistas que estaban afeitos a ver o galego dunha determinada maneira e de repente aparece unha visión distinta, que é a visión científica.*

—Si. Nun principio había, supoño (e digo supoño porque eu, aínda que estiven no I.L.G. desde a súa creación, non fun o xestor da idea do I.L.G.), unha certa rivalidade coa Academia Galega. De feito había unha Gramática que era a de Carballo, había unhas Normas (da autoría de Carballo), moi elementais, que tamén publicara a Academia, e a proposta do Instituto era un pouco heterodoxa con respecto ás propostas anteriores. Con todo, a intención do I.L.G. desde o principio fora a de chegar a acordos nos que se afrontaran todos os aspectos da ortografía galega, sen termos que acabar co estribillo (como pasaba no folleto das normas da RAG) de que “no non contemplado aquí é supletorio o estipulado nas normas da R.A.E.” Quizais isto e tamén que “en tratándose de la lengua vulgar —como di Aldrete— todos quieren opinar aunque nõ tengan caudal para hacerlo” foi polo que desencadeamos unha querela ortográfica aínda non superada.

—*¿As autoridades da época puxeron facilidades, puxeron dificultades...?*

—Realmente era unha época difícil aquela na Universidade. Era a época do rector García Garrido, que veu despois das resacas do 68. No referente ás reivindicacións culturais case non se pode diferenciar a actitude das autoridades académicas das gubernativas. Ademais este tipo de institucións (como o I.L.G.) nutríanse de xente galeguista e realmente a Universidade daquela nõn era galeguista. Foise sobrevivindo porque case non se podía prescindir de nós, non había outra xente..., había que facer un traballo filolóxico e non había outra xente que nos suplise en entusiasmo. Eu lembro aquela época como dificultosa, onde mesmo a propia Universidade era ata certo punto reticente; pero aquela loita pola apertura daba lugar a unanimidades que despois se romperon (e non o digo con nostalxia).

—*A revista Verba apareceu tamén vencellada ó I.L.G.*

—É difícil discriminar o que daquela era Instituto e o que era Departamento (eu aínda hoxe non o sei moi ben). Efectivamente, no

ano 1974 empezou a aparecer a revista *Verba* e xunto coa revista os *Anexos* (xeralmente resultado de teses) que aínda seguen a saír. A revista (como o I.L.G mesmo) fundouna Constantino; Constantino chegou como Catedrático no ano 1966; como viña de Alemaña, traía o saber romanístico de alá; alá deixaba moitos contactos, como Harri Meier, onda quen fora lector; tiña amizade con Joseph Piel e con outros; foi realmente un feito providencial que aparecese Constantino por aquí con aquelas ideas filolóxicas novas que ninguén difundira aquí desde cátedra ningunha (aínda que había 100 que circulaban por Europa); aquí ten habido filólogos (como Cotarelo), pero realmente o traballo filolóxico serio realizouse posteriormente á chegada de Constantino coa entrada da filoloxía románica, que a verdade daquela xa non era unha ciencia moi moderna, así e todo os primeiros pasos déronse naquela época. Teño dito que Constantino e os que estivemos ó seu arredor fomos uns privilexiados porque aquí estaba todo por facer; Galicia era un campo onde se podía botar un pé fóra da Facultade e empezar a recoller cousas novas e elaboralas despois en forma de gramáticas, vocabularios, ou estudos de tipo histórico. Estaba absolutamente todo por facer, era un campo privilexiado para traballar, polo deserto que había. E a todos aqueles estudos fóselles dando saída en *Verba* e nos *Anexos* (ou en traballos que aínda están inéditos).

Pouco despois de Constantino tamén apareceu pola Facultade Ramón Lorenzo, que é o actual director da revista; tamén viña de Alemaña e con preparación específica no galego. Pero a entrada de Lorenzo en Santiago fíxose con dificultades (de feito tivo que andar desempeñando cátedras que non eran de galego nin estaban sequera en Santiago); por iso o labor de Lorenzo tardou algo máis en empezar a render como mentor.

—*En certa maneira isto supuxo entón tamén unha ruptura coa tradición, no sentido de que, como dicía antes, estudos sobre o galego existían, non científicos, pero existían reflexións ou traballos con certas pretensións sobre o galego e o feito de que se introducise unha visión da lingua desde un punto de vista distinto chocou con outros. Víase que había unha certa ruptura cunha tradición... Modernizar o coñecemento do galego tiña que supor friccións. Eu teño pensado se tamén a forma especial que se ten de ver a lingua desde a ciencia, cunha perspectiva deliberadamente moi fría, obxectiva, non provocou tamén malentendidos, choques co campo da militancia nacionalista, é dicir, con esa visión da lingua moito máis quente, moito máis afevoada.*

—Creo que, en efecto, ten certo interese este aspecto porque o estudio do galego nunca se puido liberar de certas connotacións políticas. Naquela época agudizouse, e chegou a agudizarse moito máis despois nos anos oitenta. De feito, cara a nós houbo sempre bastante reti-

ciencias; non só as que mencionei antes (académicas e gubernativas) senón tamén por parte de certos sectores do nacionalismo. Desde o primeiro momento, a nosa colaboración co I.C.E. (Instituto de Ciencias de Educación da Universidade) e con outros estamentos foi interpretada erroneamente por algúns dirixentes do nacionalismo político... Hai mesmo un libro onde se di que o I.C.E. e o Instituto da Lingua Galega se dedican a traer expertos de California para ensaiar aquí cos galegos as técnicas de asimilación lingüística usadas aló cos chicanos. Ese estilo de críticas sostívose durante moito tempo, logo acabáronse bifurcando, uns continuaron con esa teima durante moito tempo e supoño que aínda continuarán con ela, e outros abriron fronteiras novas contra o I.L.G. desde o chamado "reintegracionismo" (carro no que acabou subindo a finais da súa vida o mesmo Carballo, que fora o primeiro secretario do I.L.G.); pero a cuestión do lusismo é xa un pouco posterior. Foran uns ou foran outros, na dialéctica de posturas, sempre entraba como argumento contra o I.L.G. o de dereita españolista. O tempo vai pasando e o I.L.G. segue máis ou menos onde estaba, aguantando, creo que con bastante dignidade, aqueles e moitos outros acosos e reticencias. Aínda así eu e todos os colegas do I.L.G. seguimos tendo o mesmo entusiasmo que hai 25 anos por moito que a experiencia nos volveuse máis escépticos.

—*A partir do ano 1975 o I.L.G. involúcrase tamén bastante nun traballo de cursos para mestres, un traballo digamos de extensión social da lingua, de ensino... de feito ó principio daqueles cursos voluntarios saíron fornadas de mestres que logo serían renovadores da escola galega e promotores da galeguización do ensino.*

—Nesa época prodúcese unha actividade bastante grande no tocante á formación de educadores. Había en Cataluña daquela unha institución moi meritosa que se chamaba "Òmnium cultural", aquí non se chegou a formar ningunha cousa parecida a aquel "Òmnium cultural" porque non había tampouco caldo para que medrase unha institución daquel tipo. En certa medida o I.L.G. cumpriu algo daquel papel que tiña que facer outra institución máis independente. Con esa finalidade nós colaboramos moito co I.C.E., fundamentalmente os cursos que nós dabamos aquí eran froito dunha colaboración co I.C.E., pero tamén se daban moitos cursos por parte de profesores de institutos de ensino medio orientados por nós. Lembro que se facían cursos en Lugo, en Pontevedra, en Redondela, en Vilagarcía... dos que se encargaban ás veces mestres que asistiran previamente a cursos dados por nós, ou que impartían profesores de Instituto. Téñense dado moitísimos cursos e nós iamos alí co noso diplomiña ó final para estimular un pouco ós rapaciños de Bacharelato... Temos hoxe alumnos que asistiron a cursos coorganizados por nós e por moitos institutos de Galicia. E finalmente, tamén, isto xa a partir do ano 1979, cando se fixo obliga-

torio o ensino do galego nos centros de ensino básico e de ensino medio, o I.C.E. e mais o I.L.G. organizaron os cursos de reciclaxe. Despois a colaboración foi coa Consellería de Educación e eu mesmo estiven ó principio, na fase de pre-Autonomía (cando o célebre Decreto de Bilingüismo) con Alejandro Fernández Barreiro. Lembro que fomos Alejandro e mais eu a Barcelona a ver como estaban organizando alí os cursos de reciclaxe de mestres porque eles levábanos un pouco de vantaxe. Xantáramos unha vez con Tarradellas, pero con quen máis falamos foi con Joaquim Arenas, que era o responsable desta cuestión. Despois Xan Babarro e eu puxemos en marcha aquí aqueles cursos, similares ós de Cataluña, aínda que adaptados á situación nosa; aqueles cursos déronse por centenas, por toda Galicia. Os cursos que aínda se dan teñen aínda un perfil parecido ó que eu lles dera. Despois eu cesei (convencido de que non valía para a política aínda que fose en funcións tan modestas como a de “Secretario da Lingua Galega”); pouco tempo despois cambiou o conselleiro, e decidiron facer xa os cursos pola súa conta dentro da propia Consellería.

—*Naqueles anos comézase a entrever a posibilidade de oficialización do galego e entón lánzase o tema da norma. No ano 1976 prodúcense as primeiras tentativas de elaboración dunha norma. ¿Cal foi o papel do I.L.G.?*

—O papel do I.L.G. foi esencial. Pero como hai que darlle a cada un o que se debe, teño que dicir que o I.L.G. (aínda que a necesidade se sentía no ambiente) deu un primeiro paso estimulado desde fóra. Debe ser por esa época cando se fundou Edicións Xerais de Galicia, o director de Edicións Xerais era naquela época Xulián Maure. Por unha iniciativa del (o libro escolar, que daquela empezaba, esixíao) o I.L.G. implicouse na posta en marcha dunha tentativa de unificación ortográfica. Fixéronse unha serie de Seminarios, convocando a todo o mundo. Viñeran Martiño Montero Santalla (daquela o iniciador do reintegracionismo), Ricardo Carballo Calero (daquela aínda defensor da norma da R.A.G.), Xosé Luís Rodríguez e bastantes escritores, incluso xente que desapareceu de por aquí, como Felipe Fernández Marzoa. Faciamos nunha sala da vella Facultade de Filoloxía unhas reunións semanais para despois de estudos monográficos acordar como ía ser a acentuación, o tratamento do artigo, e así sucesivamente. Ó principio formaban parte destes seminarios, como dixeran, Carballo Calero e o propio Xosé Luís Rodríguez, pero ó final acabaron desolidarizándose daquela idea de facer unha norma única. Daquelas reunións saíu aquel libriño das Bases, do que se tiraron centenas de miles de exemplares, libro que despois editou a Xunta de Galicia. Aquilo non acabou coa dualidade de Normas, había a Norma da Academia e as Bases. (Mesmo apareceu unha norma da A.S.P.G. que plaxiaba totalmente o noso libro da Bases pero propondo unha terceira, ou cuarta norma alternativa). Finalmente,

igual que todos os directores xerais e que todos os conselleiros que ían pasar pola Dirección Xeral de Política Lingüística ou pola Consellería de Educación houbo un intento de acabar co problema normativo. Alejandrino Fernández Barreiro constituíu o seu propio seminario, ó que asistiamos Xosé Luís Rodríguez, Carballo Calero, Isidoro Millán e eu mesmo. Había que implantar o galego no ensino e non se podía andar con historias: a recuperación dun idioma (especialmente o seu ensino) require un sistema gráfico único. Chegouse a un acordo mínimo. Daqueles seminarios saíran unhas conclusións que foron traducidas despois nun documento que era distinto do que se acordara, polo tanto aquel documento quedou abortado. Foi unha ocasión perdida. Hai cartas de Isidoro Millán envelenadas contra o presidente da Comisión porque terxiversou no texto que saíu como Norma o que se tiña acordado previamente. Finalmente adoptáronse as *Bases* para a autorización de publicación de libros de texto e quedou aquilo de maneira provisional durante un certo tempo. Pero a historia non acabou aí. Pouco despois xurdiu a idea de publicación do Misal galego. Os tradutores estaban nun dilema, non sabían exactamente qué normativa adoptar, entón por iniciativa de Andrés Torres Queiruga, que era académico e un dos que naquel momento estaban traducindo o Misal, acordouse constituír unha comisión mixta entre Instituto e Academia para chegarmos á unificación de criterios entre as dúas institucións en materia de normativa. Celebráronse moitos seminarios. Ó I.L.G. tocoulle principalmente o traballo de elaborar os informes filolóxicos. O resultado foi a Normativa do ano 1982, que continúa en vigor. A raíz daquilo, o Misal foi seguramente a primeira obra que apareceu conforme á Normativa. Carballo Calero, que era académico, mantívose apartado deste proceso, a pesar de que Ramón Piñeiro lle pediu que asistise. Lémbrome eu ben da longa conversa entre Piñeiro e Carballo debaixo do magnolio da praza de Mazarelos. Pero Carballo xa estaba daquela demasiado lonxe das posturas de Piñeiro e das nosas.

—O que se observa, por exemplo, comparando o estado das discusións do ano 1974 e de 1982 é que, á parte de que o tema se consideraba menos importante no ano 1974 do que logo foi no 1982, no 1974 había unha especie de consenso xeral sobre o feito de que o modelo tiña que ser galego, aínda que había pequenos matices sobre se se debía fundar máis na lingua literaria ou na popular.

—Si. Mentres as intervencións na lingua eran só “privadas” (como cando fixeramos *Galego 1*) as posturas mantíñanse nun debate amable. Pero cando o galego comezou a ter algunha oportunidade de ser lingua oficial e unha das opcións podía ter ocasión de imporse foi cando as posturas se envelenaron e unha delas, a defendida por Carballo, que fora a da Academia ata aqueles anos, derivou cara ó reintegracionismo

franco. A partir daquela, un día tras doutro Carballo escribía en *La Voz de Galicia* que eramos trescentos millóns e todas esas historias que son coñecidas. A nova formulación lusista agora cambiaba o “modelo”, co cal a posibilidade de concordia quedaba abortada porque mentres se parte dun ideal de galego común e as discusións son por un acento ou por un trazo hai unha base para o acordo; pero cando o que está en discusión é a esencia mesma do galego, desde concepcións diferentes, as bases para un acordo desaparecen.

—*Contra o ano 80 apareceu aquela vía intermedia que era a da A.S.P.G., moi próxima na súa formulación concreta ás posturas do I.L.G. e da R.A.G. e, sen embargo, ideoloxicamente máis achegada ó bando reintegracionista. Unha das cousas que sempre chama a atención e que resulta difícil explicar nesta polémica é que se un compara o que son as propostas concretas de normas para o galego, hai opcións que se parecen moito na práctica e que sen embargo discursivamente aparecen moi enfrontadas. ¿Como explicas esa anomalía?*

—En xeral a xente do Instituto, aínda que cun compromiso galeguista fóra de toda dúbida, non tivo unha militancia de partido moi relevante, e realmente as Normas da A.S.P.G. eran a norma de *A Nosa Terra* e a norma máis ou menos oficiosa do Bloque Nacionalista Galego. Pilar García Negro e Xosé Mª Dobarro, naquela época, esforzábanse en manter un marcado distanciamento político con respecto a nosoutros. Eu supoño que era unha cuestión máis de diferencias pretendidamente políticas ca de diferencias xenuinamente lingüísticas, porque o modelo de lingua que defendiamos era máis ou menos o mesmo, é dicir, un galego identificado, un galego de Galicia; uns poñen trazos e acentos aquí e outros poñémolos acolá, iso non diferencia decisivamente un modelo normativo do outro. O feito de non podermos ter chegado a un acordo non se explica por razóns de tipo lingüístico, está claro, era por razóns de tipo aparentemente político. Polo demais, sobre a débeda das chamadas normas da ASPG-80 coas *Bases* xa dixen algo antes.

—*¿Como contemplas a situación actual? ¿Que perspectivas ves neste terreo?*

—Bastante calmada, se cadra por cansazo. Ten habido épocas de moita virulencia e mesmo ataques persoais moi desagradables, hoxe (fóra de certos grupúsculos) xa superados. Fóra do uso oficial (na administración, onde a legalidade impón o uso da normativa oficial) no privado, as editoriais están todas por seguir a normativa oficial, mesmo as menos entusiastas como Sotelo Blanco ou Edicións do Castro; no caso das outras dúas grandes editoriais galegas, Editorial Galaxia e Edicións Xerais, o compromiso coa normativa é mesmo militante. Por iso as cousas parecen ter chegado a un punto se cadra xa irreversibles. De toda maneira hai

indicios preocupantes. Eu vexo que a pesar de todo o ensino e de que a xente está educada nunha normativa, a contestación universitaria maniféstase maioritariamente a través da normativa disidente. E non é que me moleste a disidencia, pois eu nisto e en todo defendo que a disidencia debe de habela aínda que só sexa por razóns de hixiene; o mesmo San Paulo o dicía, *oportet haereses esse*, e eu recoñezo que a nosa postura gañou solidez cando tivo que afinar nos argumentos contra o reintegracionismo. Pero que hoxe o descontento universitario milite maioritariamente na disidencia prodúcese un certo desacougo.

—*As opcións normativas do I.L.G. preséntanse como fundamentadas nun traballo científico e están razoadas basicamente en termos científicos, así que podemos pasar a falar dese outro tipo de traballo. ¿Cales foron historicamente e cales son as liñas de investigación máis relevantes que ves ti no traballo do I.L.G.?*

—Hai bastantes. Podo facer unha enumeración rápida dos proxectos que hai hoxe no I.L.G. Aquela vella sección de Lexicografía onde se ía alimentando o ficherio lexicográfico con memorias de licenciatura, con teses de doutoramento e con enquisas feitas a propósito, hoxe converteuse nunha base de datos lexicográfica da que falarei máis detalladamente despois. Esta é, polo tanto, unha sección do Instituto que funciona desde as orixes, aínda que hoxe se traballa doutra maneira. Hai unha sección de Onomástica, a través da cal o Instituto participa nun proxecto científico europeo patronímico (PATROM), de estudo dos nomes de familia románicos; a sección galega de PATROM é a responsable da coordinación de todos os centros da Península Ibérica: Barcelona, as Illas, Santander, Oviedo, Sevilla, Madrid, Lisboa... Hai unha sección de Fonética e Fonoloxía, con algúns proxectos en marcha. Está o proxecto do Atlas Lingüístico, do que van publicados neste momento dous volumes e están en curso de publicación outros dous, dos 10 que se prevé que terá. Estase a formar un Arquivo do galego oral baseado na recolleita e transcripción de textos. Hai unha sección de Gramática descritiva da lingua galega. Hai un proxecto para o estudo do galego escrito, outro para a formación dunha Gramática histórica da lingua galega. Ramón Lorenzo presentará en breve na súa sección Medieval unha copiosa colección de documentos de Montederramo. Están en marcha outros proxectos como a cronoloxía dos escritos publicados en galego desde 1600 ata 1936. Tamén colaboramos con Galaxia na elaboración dun Dicionario literario galego, do que xa saíu o primeiro tomo. Eses son máis ou menos os proxectos e seccións actualmente en funcionamento.

—*¿Cales son as fontes de financiamento, con que tipos de apoios conta o I.L.G. neste sentido?*

—Canto ó financiamento, a Universidade de Santiago, que é a que pon o esencial do Instituto (o edificio e o persoal investigador principal, constituído por profesores do Departamento de Filoloxía Galega), realiza unha contribución anual modesta, fundamentalmente destinada a cubrir os gastos de funcionamento e mantemento. Hai un financiamento que vén desde a fundación do Instituto anual e puntualmente procedente da Fundación Barrié, neste momento está en dous millóns de pesetas. O resto de financiamento obtense en función de proxectos, que concorren ás convocatorias públicas da Dirección General de Investigación Científica y Técnica (DGICYT) do Ministerio de Educación e Ciencia ou da Dirección Xeral de Universidades da Xunta de Galicia. Por exemplo, o dos Patronímicos románicos, o do Galego oral tamén e o de Gramática descritiva galega son financiados desde Madrid. Para a Base de datos lexicográfica e para o Atlas Lingüístico contamos cun convenio anual da Dirección Xeral de Política Lingüística, neste momento está en vinte millóns, que na práctica son dezaoitto.

—*¿O presuposto global do I.L.G. a canto ascende aproximadamente, por exemplo o do ano pasado?*

—Non o podo dicir con exactitude porque non conto agora neste momento cos datos. Os fondos recadados polos proxectos de investigación financiados pola Dirección General de Investigación, Ciencia y Tecnología e pola Dirección Xeral de Universidades da Xunta de Galicia son fundamentalmente para infraestrutura, é dicir, para comprar ordenadores e outros aparatos, para comprar libros, subvencionar viaxes de estudio e gastos deste tipo. Débese ter en conta que o Instituto non ten persoal investigador fixo, somos profesores de Universidade que lle adicamos parte do noso tempo de investigación, polo cal non percibimos ningunha retribución especial: a nosa dedicación ó Instituto foi sempre voluntaria e desinteresada. Realmente os únicos que reciben gratificación (módica, todo hai que dicilo) por traballar no I.L.G. son os bolseiros, pero a estes só podemos pagarlles a través do convenio para o Atlas Lingüístico e para a Base Lexicográfica que temos asinado coa Dirección Xeral de Política Lingüística: en resumo, son dezaoitto millóns de pesetas para pagar todas as bolsas do ano, os gastos de biblioteca, de mantemento de aparatos, e outra infinidade de gastos menores. Neste momento están colaborando co I.L.G. uns vintecinco bolseiros, na súa maioría estudantes de segundo e terceiro ciclo de Filoloxía Galega, que adican catro horas diarias de traballo por un estipendio modestísimo.

—*Neste sentido, ¿onde ves as maiores deficiencias boxe?, ¿como pensas que se deberan resolver?*

—O problema fundamental do I.L.G. é o financiamento. É moi penoso, especialmente para min que me dou moi pouca maña, vivir

todos os anos co pesadelo de ter que renegociar a renovación do convenio que de non renovarse supón pechar o Instituto ou substituír o traballo remunerado con traballo de voluntarios, o que fagamos nós como profesores dedicándonos a isto ou o que alumnos voluntariamente poidan prestar. Realmente falo de traballo voluntario e hai persoas que veñen facer traballo voluntario. Desde logo para que se desenvolvesen estes dous grandes proxectos nos que o Instituto vén traballando desde hai moitos anos xa, que son o de Lexicografía e o do Atlas Lingüístico, e puidesen despregarse outro tipo de actividades, gustaríame que houbera polo menos unha cantidade fixa de partida como ten calquera academia no mundo para poder funcionar e render. Creo que hai cautelas contra o I.L.G. que impiden que sexa atendido cunha xenerosidade máis adecuada ó que leva rendido. Aínda non se fixo debidamente unha historia da normalización lingüística neste país pero o día que isto se faga (permítaseme esta inmodestia) o capítulo que lle vai corresponder ó I.L.G. non pode ser dos máis cativos; empezando por aqueles cursos que mencionei antes e acabando pola elaboración do "corpus" que é case completamente obra nosa, aínda que as gramáticas e dicionarios nos que se difunde este galego codificado leven un pé de imprenta que non sexa noso.

—*Nestas liñas que xa se ve que son moi plurais e diversas, ¿botas en falta algo?, é dicir, ¿gustaríache que o I.L.G. tivese dedicación a algún outro campo dos que non están contemplados ou que tivese máis dedicación a algo que ti pensas que na actualidade ten?*

—Creo que o I.L.G. neste momento ten xa cumprido un obxectivo: a recolleita de material e a presentación dos primeiros resultados; agora queda por facer unha profundización en todo. Cada sección do I.L.G. irá no futuro canalizando esta laboría. Hai tamén campos novos abordados só parcialmente onde o I.L.G. podería seguir ofrecendo un bo servizo á normalización idiomática: o da Terminoloxía. Non é un campo novo de todo pero as varias propostas terminolóxicas para distintos campos manifestáronse pouco fundadas, confusas ou contradictorias; hai sobre todo moitos baleiros, polo que se fai imprescindible a creación dun centro adicado especificamente a pór orde e impulsar as tarefas de creación terminolóxica. Naturalmente, isto esixe tamén diñeiro e preparación de xente e un traballo constante. Supoño que o Instituto podería facelo perfectamente; ó mellor hai outras institucións que o poderían facer tamén, pero coido que como en materia de norma idiomática a Academia (que é en materia de normativa a que debe dar as formas canónicas), vén de feito dando por válidos os dicitames que elabora o I.L.G., tamén e materia de terminoloxía poderíamos ser perfectamente os encargados de atender esta necesidade. Estamos ás leguas do que fan neste sentido en Cataluña ou no País Basco, e a leguas do que o propio desenvolvemento do galego esixe.

—*Coméntanos máis en particular algún proxecto do Instituto para termos unha idea máis concreta de en qué consisten.*

—O Atlas Lingüístico é un dos nosos proxectos máis antigos. O Atlas empezou a facerse aquí en coordinación cun Atlas Lingüístico da Península Ibérica que preparaba o profesor M. Alvar, cun cuestionario bastante reducido, dunhas mil cincocentas palabras aproximadamente. A recolleita do material galego encargóuselle ó Instituto, pero aproveitando fíxose unha amplicación grande deste cuestionario ata chegar a unhas dúas mil setecentas preguntas, algunhas de contestación múltiple. Entón fíxose unha rede de puntos, son cento setenta e seis puntos, e pasouse o cuestionario por todos estes sitios. Isto deu lugar á colleita dunha cantidade enorme de información sobre a situación do galego vivo. Son 176 cadernos con 2700 preguntas cada un. Para que esta información fose útil houbo que reelaborala, cun traballo básico que consistiu en facer para cada pregunta un caderno coas contestacións dos 176 puntos de enquisa. Destes resumos foi donde se extraeron os borradores do primeiro volume do Atlas Lingüístico, que trata sobre morfoloxía verbal. Cando se comezou co segundo volume xa o Instituto contaba coa axuda dos ordenadores, dos que se valeu aínda que dunha maneira bastante primitiva que facilitou só o proceso de edición. Nestes momentos, para volver útil todo ese material que temos aí, que podemos calcular que consiste aproximadamente en 700.000 respostas, de items, decidiuse pasar todo iso a unha base de datos e nese momento estamos volvendo a pasar todos eses cuestionarios a soporte informático. Son 700.000 respostas que hai que escribir en símbolos fonéticos e en caracteres ortográficos; é un arduo labor pero unha vez que todo isto estea informatizado, a produción de volumes vai ser practicamente automática. Evidentemente as posibilidades de explotación destes materiais van ser enormes.

—*¿En cantos volumes se prevé que consistirá o Atlas Lingüístico de Galicia?*

—Prevemos que serán uns dez volumes aproximadamente, pero é que non só é iso senón que o paso a soporte informático vai permitir incluso a publicación electrónica do propio Atlas e a consulta moitísimo máis áxil que en soporte papel. Hoxe outros Atlas Lingüísticos, por exemplo o de Córcega, xa se están facendo tamén en soporte papel e electrónico. Pensamos que nun futuro, unha vez que se remate a publicación en papel do Atlas, haberá tamén unha segunda entrega con máis campos (có fonético e ortográfico) e con moitas posibilidades de busca, incluso pola etimoloxía da palabra, con posibilidades de consultar en pantalla calquera palabra e fabricar un mapa pola túa conta (o mapa de *irmán / irmao*, por exemplo), sen necesidade de ter un Atlas en papel diante. Isto polo que respecta ó Atlas Lingüístico. En canto á

Lexicografía, que é outro proxecto que eu mesmo dirixo, empezou hai moito tempo, practicamente hai dez anos, dunha maneira bastante elemental e dando moitos paos de cego, descubriendo mediterráneos porque non tiñamos contactos nin aquí na Península nin fóra. Empezamos a fabricar a nosa base de datos, guiándonos un pouco pola que naquel estaba empezando a facer tamén o Institut d'Estudis Catalans. Fixemos unha visita ó Institut hai moito tempo o noso informático (Arturo Reguera) e mais eu, e máis ou menos adaptamos ás nosas necesidades as ideas que eles tiñan para unha especie de tesouro da lingua catalana que están a facer alí. Desde aquela estamos traballando, de momento, na concordancia e lematización de obras.

—*¿Que é exactamente o que pensades facer?*

—A lexicografía galega é de tradición bastante pobre, comparado coa situación doutros países da Península; para o castelán, por exemplo, hai dicionarios desde Nebrixa, aínda que a intención de Nebrixa non fose facer un dicionario castelán senón latino; pero aínda así o dicionario de Nebrixa é unha fonte insustituíble para coñecer o castelán da época. Nebrixa foi traducido ó catalán moi pouquiño tempo despois, en 1505. O portugués madrugou tamén. A nosa tradición lexicográfica en cambio empeza co bacharel Olea, arredor do 1516, aproximadamente, que recolle unhas ducias de palabras de Monforte e Verín... Naturalmente estivo inédito ata que o editou Filgueira polos anos 50. E logo temos que saltar ata o Padre Sarmiento, que escribiu obras de tema galego, non de carácter lexicográfico estrictamente porque non as expuxo en forma de dicionario e que tamén quedaron inéditas practicamente ata o presente século, ata os anos setenta, aínda que Xosé Manuel Pintos e moita xente as coñecían e as utilizaron. Logo veñen os dicionarios coñecidos, o Rodríguez, o Cuveiro, o Valladares, o da Academia, o Carré e o Eladio; e aí acábanse practicamente as grandes aportacións lexicográficas. Viñeron despois vocabularios dialectais, moitas palabras recollidas nas súas campañas do Atlas Lingüístico da Península Ibérica por Aníbal Otero; para o galego exterior hai o de Acevedo e Huelves; e así outras contribucións de maior ou menor pretensión. Pero realmente un enriquecemento da lexicografía galega vaciando sistematicamente fontes literarias non se fixo. Hoxe hai moitos dicionarios galegos pero realmente son reescrituras doutros dicionarios. O que fixo un pouco de lexicografía con fontes foi o dicionario da Academia Galega pero usaba un corpus moi cativo; dá unha idea o seu volume: desde “A” a “cativo”, que é a parte publicada, resulta un volume moi pequeno a pesar de a maior parte das columnas estaren cheas de citas quilométricas de textos medievais. A tradición lexicográfica consiste en que os dicionarios son a fonte dos dicionarios. A miña intención é, daquela, romper con esta práctica, proceder a este baleirado de fontes e logo...

—*¿De que fontes partides?*

—De fontes escritas, principalmente, literarias e non literarias. Pretendemos que estea representado o galego de todas as comarcas, de todas as épocas desde finais do XVII, e de todos os xéneros e rexistros. Está claro que isto non sempre é posible porque hai moitas lagoas (por exemplo hai moi pouca prosa científica). Isto quere dicir que o máis representado van ser os textos literarios posteriores a 1850. Usamos tamén documentos do galego oral, uns transcritos especificamente para isto, outros aproveitados de memorias de licenciatura ou de teses de doutoramento, editadas ou inéditas. Entre textos longos e breves levamos neste momento máis de 700 obras fichadas. Cando cheguemos ás 1000 creo que imos ter un corpus suficientemente representativo e poderemos pasar á seguinte fase. Está claro que os dicionarios tamén van ser fontes para o noso dicionario, pero só unha fonte máis. Cando remate esta fase de recolleita comezaremos a redacción; pretendemos que o produto final sexa algo parecido ó Alcover-Moll (ou a calquera outro dicionario histórico), onde cada palabra veña documentada coas súas variantes, as súas acepcións, os textos que a autorizan, a cronoloxía etc.

—*De momento estades no traballo de documentación e dos métodos de lematización do dicionario, ¿cal será o seguinte paso?*

—Hoxe está inventado como se fai un dicionario. Nese aspecto aínda non nos puxemos a traballar, pero é cuestión de dar os primeiros pasos, seguindo bos modelos; hoxe hai moi bos dicionarios históricos feitos polo mundo, empezando polo de Oxford... Hai moito onde inspirarse para facer un bo dicionario. Resta dicir que a posibilidade de facer isto antes ou despois depende da cantidade de axuda que teñas, porque está claro que unha obra destas características supera o que pode dar de si unha vida de dedicación. Fichar unha obra leva bastante tempo, fichar 1000 obras leva 1000 veces máis; e a fase de redacción tamén é moi longa: o *Oxford English Dictionary* comezouse polos anos cincuenta do século pasado e acabou de publicarse o último volume no ano vinte oito deste século; o dicionario histórico alemán dos Grimm empezou moito antes có Oxford e acabou nos anos sesenta deste século, é dicir, a redacción deste dicionario prolongouse máis de século e medio. Unha obra de proporcións máis modestas como é o Alcover-Moll para o catalán iniciouse a principios de século e rematouse nos anos 60. Naturalmente con máis xente e medios os prazos de fabricación poden abreviarse. Con todo, eu teño asumido que polo camiño que levamos é difícil que poida ver publicado o último volume. Espero que tras de min veña un Moll ou un Burchfield ou un Frings que o remate. Eu e os meus colaboradores creo que estamos a cumprir coa parte académica que nos corresponde; tócalles ós responsables da política cultural avaliar se cómpre ou non damos o apoio necesario para que antes de 20 anos poi-

damos dispor dun instrumento equiparable a calquera dos *tesouros* que teñen a maior parte das linguas europeas.

—*Antes dicíamos que non hai moitos anos o galego case era descoñecido para a romanística, para a filoloxía románica en xeral. ¿O traballo do I.L.G. supuxo dar a coñecer o galego tamén cara á comunidade lingüística internacional? ¿Que relación mantén o I.L.G. con científicos de fóra?*

—Eu creo que si; se hai 25 ou 30 anos toda a bibliografía lingüística referida ó galego cabía nun par de folios, hoxe as fichas de traballos referidos á nosa lingua cóntanse por milleiros. Está claro que non só é labor do I.L.G., pero creo que no I.L.G. está o mérito principal de ter posto a semente. Con respecto ó segundo aspecto da pregunta, as relacións do I.L.G. con científicos de fóra sempre foron moi fluídas. Dámaso Alonso e J. Piel foron membros honorarios do I.L.G.; grandes figuras da romanística (H. Meier, K. Baldinger) foron hóspedes nosos varias veces e nós mesmos agora somos partícipes en varias empresas de carácter europeo (como é o proxecto PATROM mencionado ou o Atlas lingüístico románico e o Atlas Linguarum Europae. Todó este traballo é debidamente recoñecido, no ano 1989 a Societé des Langues Romanes decidiu celebrar o seu XIX congreso en Galicia; un congreso desda envergadura, organizado por un membro do I.L.G., Ramón Lorenzô, no ano 1963 sería impensable porque ninguén sabía filoloxicamente onde quedaba Galicia.

—*Parece nunha entrevista contigo obrigado preguntar, aínda que o tema sexa o I.L.G., cál é a túa visión da situación do galego e cales son as súas perspectivas de futuro.*

—É un tema do que falei moitas veces e sempre con preocupación. Dicía Maragall que ós pesimistas había que illalos, polo tanto imos pasar aquí por alto os meus prognósticos. A situación do galego ben se ve. Hai ademais datos estatísticos que son incontrovertibles, contra feitos non hai argumentos. O galego está correndo un grave risco, cada vez é maior a perda de falantes, cada vez menos xente ten o galego como primeira lingua. Os falantes monolingües desapareceron. E a reversibilidade dos feitos parece que xa non é posible.

Fronte a isto parece que se está impondo a idea oficial dunha convivencia amable e harmónica das linguas. Non coñezo cáles son os fundamentos teóricos nin ideolóxicos desa teoría, senón as declaracións retóricas do discurso político. Na práctica parece ser só un bilingüismo referido ó ensino. A postura alternativa, que defende a territorialización idiomática, fóra tamén das declaracións retóricas, hoxe por hoxe, é inviable. E así mentres uns defenden unha cousa e outros a outra o galego segue a súa costa abaixo de maneira imparabile.

¿Que facer, daquela? É difícil porque preservar e restaurar o galego no seo da familia, garantir a cadea de transmisión interxeneracional da

lingua supón planificar (respectando as liberdades) a vida privada das persoas. Por iso eu creo que había que intentar restaurar un tipo de diglosia *à la* Fishman onde se intentase garantir, librando de prexuízos a adscrición de linguas, a presenza do galego nos ambientes máis próximos á intimidade (a familia, a escola, a igrexa, a comunidade) e deixar para o castelán (ou para outras linguas) a astrofísica, quero dicir, os dominios do saber máis internacionalizados. Hai xa en Europa e fóra dela moitas linguas de potencial económico e demográfico reducido que tenden a funcionar con esta filosofía. Non é que teñamos que renunciar a producir libros de astrofísica ou calquera outra cousa en galego (se fose así non facía falla que promovese ningún proxecto de terminoloxía en galego); pero nas prioridades de planificación lingüística eu empezaría polo básico.

—*¿Pero non pensas que o abandono do galego no ámbito familiar está relacionado coas perspectivas globais de futuro que lle atribúe a xente ó idioma, coas súas propias expectativas sociais, co feito de que a xente pense que falándolles castelán ós fillos lles fai un favor, o cal ademais en certa maneira (e por desgracia, non fai falta dicilo) pode ser exacto?*

—Eu coido que iso foi máis certo do que é. Cando eu era rapaz iso era evidente: o ascenso social era exclusivamente a través do castelán. Pero hoxe o castelán está instalado de maneira irreversible, e creo que neste país non hai practicamente ningunha persoa que sexa analfabeta en castelán, ou están desaparecendo por completo. Paréceme indiscutible que hai que asumir o feito do bilingüismo. Sen embargo, manter o galego ó lado do castelán neses ambientes que antes citaba é algo que calquera galego pode asumir, e creo que esa é un tema sobre o que os políticos de hoxe teñen moita capacidade de influír. Se os políticos e outros personaxes públicos, xente que ten moitísimo predicamento neste país como son algúns líderes carismáticos, como é Fraga, por exemplo, insistisen nese discurso ante a opinión pública con convicción e constancia, isto tiña que ter unha incidencia bastante grande na recuperación do orgullo idiomático. Hoxe as cousas van bastante ó revés do que ían na miña infancia; cada vez se ten máis a impresión de que a xente ten un pouco de pánico a este tipo de aldea global cara á que imos e que cada vez se é máis sensible á cuestión do diferencial, e o diferencial no noso caso é a lingua. Inculcarlle á xente esta idea de que nós seremos algo en canto que sexamos diferentes do que son os outros pobos sería un aguillón perfecto para entusiasmar á xente por mantermos esta característica que nos identifica.